

УДК 351.746.1(477)

В.Т. Окіпнюк,кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри Національної академії
Служби безпеки України, м. Київ

РАДЯНСЬКІ ОРГАНИ ВІЙСЬКОВОЇ КОНТРРОЗВІДКИ В УКРАЇНІ (1929–1941 РОКИ): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджено розвиток юридичного статусу, організаційної структури та діяльності радянських органів військової контррозвідки в Україні у період формування та зміцнення тоталітарного режиму. Встановлено, що вони займали особливе становище в системі радянського карального апарату, мали певну специфіку повноважень, організаційно-структурної побудови та підпорядкованості.

Ключові слова: органи військової контррозвідки, органи державної безпеки, тоталітарний режим, ДПУ, ОДПУ, НКВС, УДБ.

В статье исследовано развитие юридического статуса, организационной структуры и деятельности советских органов военной контрразведки в Украине в период формирования и укрепления тоталитарного режима. Установлено, что они занимали особое положение в системе советского карательного аппарата, имели специфику полномочий, организационно-структурного построения и подчиненности.

Ключевые слова: органы военной контрразведки, органы государственной безопасности, тоталитарный режим, ГПУ, ОГПУ, НКВД, УГБ.

Paper studies the development of the legal status, organizational structure and activities of Soviet military counterintelligence in Ukraine during the formation and strengthening of the totalitarian regime. It was established that they occupied a special position in the system of the Soviet punitive apparatus, had specific powers, organizational and structural structure and subordination.

Keywords: military counterintelligence bodies, state security bodies, totalitarian regime, DPU, ODPU, NKVS, UDB.

Органи державної безпеки, зокрема органи військової контррозвідки, відіграли важливу роль у становленні наприкінці 1920-х рр. та подальшому зміцненні у 1930-ті рр. радянського тоталітарного режиму в Україні. Тому вивчення історико-правових засад їх функціонування в період 1929–1941 рр. допоможе поглибити сучасні наукові знання про причини формування, особливості, наслідки вітчизняного тоталітаризму, детальніше дослідити окремі актуальні аспекти розвитку держави і права в Україні в 1920–1930-ті рр.

Історія радянських органів військової контррозвідки в Україні розглядалась у працях О.І. Божка [1], В.Г. Пилипчука [2]. Певні дані довідкового характеру щодо органів військової контррозвідки містяться в роботах А.І. Кокуріна [3], М.В. Петрова [4], К.В. Скоркіна [5]. Однак спеціального комплексного дослідження

юридичного статусу, організаційної структури та діяльності радянських органів військової контррозвідки в Україні в період тоталітарного режиму не було.

Наприкінці 1920-х рр. органи військової контррозвідки функціонували у складі ДПУ УСРР відповідно до положень про ОВ (особливі відділи) ДПУ від 6 лютого 1922 р., про ОВ ОДПУ від 2 листопада 1923 р., дія яких поширювалась в Україні, та про ОВ при корпусах і дивізіях Українського військового округу (УВО), який було затверджено на з'їзді начальників органів ДПУ УСРР у червні 1925 р. Хоча структура органів військової контррозвідки і була прив'язана до побудови Робітничо-селянської Червоної армії (РСЧА), в УСРР діяли ОВ УВО, ОВ корпусів і дивізій, але вплив військового відомства на них був мінімальним. Юридичного закріплення набула тенденція щодо підпорядкування окремих ОВ відповідним територіальним органами державної безпеки [6].

В умовах формування тоталітарного режиму та зумовленого цим загострення соціально-політичної обстановки на початку 1930-х рр. відбулась реорганізація органів військової контррозвідки. Передбачалось злиття військової і цивільної (політичної) контррозвідки та створення на базі ОВ централізованого карального апарату, діяльність якого мала здійснюватись як за об'єктовим (збройні сили та їх оточення), так і за лінійним принципом (контрреволюційні злочини).

Поширення повноважень ОВ у сфері боротьби з "контрреволюцією" та шпигунством на цивільних осіб у районах комплектування військових частин закріпив наказ ОДПУ № 251/119 від 9 серпня 1930 р. Остаточо питання структурної реорганізації ОВ було вирішено після обговорення головою ОДПУ з повноважним представником ОДПУ і начальникам ОВ військових округів пропозиції щодо об'єднання ОВ і КРВ і прийняття на підставі цього наказу ОДПУ № 299/137 від 10 вересня 1930 р. КРВ. Східний відділ ОДПУ було розформовано і введено зі збереженням функцій до складу ОВ ОДПУ. За таким же принципом, як єдині організаційні структури, мали формуватись ОВ в Повноважних представництвах (ПП) ОДПУ. В УСРР було створено об'єднаний ОВ УВО і ДПУ УСРР у Харкові. Останньому підпорядковувались як особвідділення територіальних органів, так і ОВ корпусів і дивізій УВО.

Структура реорганізованих ОВ була визначена наказом ОДПУ № 2/1 від 2 січня 1931 р. Згідно з ним ОВ військового округу і ПП ОДПУ складався з трьох відділів: зі шпигунства, із контрреволюції та з політико-бойової інформації (оперативна робота в штабах, частинах і з'єднаннях РСЧА). Створювались об'єднанні ОВ оперсекторів і військових частин. У населених пунктах, де перебував ОВ дивізії чи корпусу, але не було оперсектору ДПУ, начальник міського або районного відділення ДПУ одночасно займав посаду начальника ОВ відповідної дивізії чи корпусу.

Метою реорганізації ОВ було повне усунення військового відомства від впливу на їх діяльність. 17 вересня 1931 р. Президія ЦВК СРСР вилучила з положення про ОВ ОДПУ від 2 листопада 1923 р. норму, яка надавала право РВР СРСР ставити перед ОВ завдання та контролювати їх виконання.

Реорганізація ОВ на початку 1930-х рр., незважаючи на формальне розширення їх повноважень, сприяла підпорядкуванню органів військової контррозвідки територіальним органам державної безпеки, тобто цивільній контррозвідці, та позбавленню впливу військового відомства на їх агентурно-оперативну діяльність. На думку О.І. Божка, реорганізація ОВ призвела до їх знищення як органів військової контррозвідки та перетворення у суто територіальні органи державної безпеки [1, с. 288, 303].

Подальший розвиток ОБ відбувався в напрямі відмежування їх функцій, від функцій інших створених у цей період структурних підрозділів ДПУ. Юридично це було закріплено наказами ОДПУ від 19 вересня 1930 р. і 7 квітня 1931 р. Вся робота по боротьбі з “тероризмом”, крім “сільського терору” й “терористичних настроїв” за лінією “антипартійних угруповань” і політичних партій, концентрувалась в ОБ. За ОБ зберігались також функції колишніх КРВ: боротьба з “політичним бандитизмом”, з “контрреволюційними організаціями”, контроль за “перемінним” і командним складом запасу РСЧА, викладацьким складом військових кафедр цивільних вузів тощо.

У грудні 1931 р. оперативна нарада при ОБ ОДПУ поклала керівництво боротьбою зі шпигунством і диверсією на транспорті на ОБ. Виданий під це рішення наказ ОДПУ від 17 січня 1932 р. визначив, що Дорожньо-транспортні відділи (ДТВ) ОДПУ і відділення ДТВ мають регулярно звітувати перед ОБ військових округів і ПП ОДПУ про результати своєї роботи. На ОБ і ДТВ покладалась також спільна відповідальність за стан безпеки важливих об’єктів транспорту.

Упродовж 1930–1932 рр. ОДПУ видало низку актів, котрі визначали коло військових об’єктів і установ, над якими встановлювався оперативний контроль військової контррозвідки. Особлива увага приділялась внутрішнім військам ОДПУ і частинам воєнізованої охорони, які вважались збройним резервом органів ОДПУ і мали знаходитись у належній “політико-моральній готовності”.

У лютому 1932 р. був сформований особливий корпус залізничних військ ОДПУ. Ведення оперативно-агентурної роботи серед його особового складу входило до завдань ОБ. Повноваження ОБ поширювались на прикордонні війська ОДПУ, частини і підрозділи військово-повітряних сил і цивільної авіації, воєнізовану пожежну охорону, органи військового зв’язку і т. д.

У 1932–33 рр. ОДПУ видало нормативні акти, спрямовані на покращення діяльності ОБ з “агентурно-оперативного обслуговування” РСЧА. 23 квітня 1932 р. начальникам ОБ ПП, округів, корпусів і дивізій було розіслано циркулярний лист ОДПУ про усунення недоліків у роботі ОБ з “оперативного обслуговування” РСЧА, а 3 січня 1933 р. – директиву ОДПУ про посилення агентурно-оперативної роботи у військових частинах і з’єднаннях РСЧА.

Після створення Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) СРСР і НКВС УСРР зміни в організаційній структурі та повноваженнях органів військової контррозвідки були пов’язані з ліквідацією відповідно до наказу Народного комісаріату оборони (НКО) СРСР № 079 від 17 травня 1935 р. УВО та створенням в межах УСРР Київського та Харківського військових округів. Відповідно до цього на підставі наказу НКВС СРСР № 00216 від 10 червня 1935 р. були сформовані як єдині організаційні структури: ОБ по КВО-ОБ УДБ НКВС УСРР і ОБ по ХВО-ОБ УДБ НКВС по Харківській області. ОБ і особвідділення з’єднань і частин РСЧА та Робітничо-селянського Червоного флоту (РСЧФ) увійшли в підпорядкування вказаних вище об’єднаних ОБ військових округів і ОБ УДБ республіканських (обласних) УНКВС [1, с. 290].

У цей період наказом НКВС СРСР № 00230 “Про оперативне обслуговування воєнізованої і міської пожежної охорони НКВС” від 17 червня 1935 р. були розмежовані повноваження щодо агентурно-оперативного контролю за особовим складом пожежної охорони НКВС між територіальними органами державної безпеки та ОБ. Частини воєнізованої пожежної охорони і частини та обласні школи міської пожежної охорони НКВС мали перебувати в оперативному обслуговуванні відповідно ЕКВ і СПВ ГУДБ і його місцевих органів, а школа

ім. Куйбишева, Ленінградський, Московський, Харківський пожежні технікуми та курси удосконалення командного складу Управління пожежної охорони НКВС – ОВ ГУДБ і його місцевих структур [7, арк. 55].

У зв'язку з відновленням наприкінці 1936 – у першій половині 1937 рр. функціонування в системі органів державної безпеки КРВ як самостійних структурних підрозділів, функції ОВ на певний час були обмежені лише контррозвідувальною роботою у військових частинах і установах РСЧА-РСЧФ й інших військових формувань, тобто зведені до класичних функцій військової контррозвідки. Зазначені зміни започаткував наказ НКВС СРСР № 00383 від 28 листопада 1936 р. [5, с. 47–48] Згодом наказами НКВС СРСР № 00411 від 25 грудня 1936 р. і НКВС УСРР № 001 від 2 січня 1937 р. ОВ отримали назву 5-х відділів [8, арк. 2–3]. Тимчасове положення про 5-й відділ ГУДБ НКВС СРСР було оголошене наказом НКВС СРСР від 21 березня 1937 р. [1, с. 291]

В УРСР нову структуру та штати реорганізованих 5-х (ОВ) відділів визначив наказ НКВС УСРР № 0096 від 26 травня 1937 р. Найбільш чисельними були штати ОВ ГУДБ НКВС Київського військового округу (КВО) і Харківського військового округу (ХВО), які одночасно вважались 5-ми відділами Управління державної безпеки (УДБ) НКВС УРСР та УДБ УНКВС по Харківській області відповідно. ОВ КВО і 5-й відділ УДБ НКВС УРСР (55 штатних посад) структурно складався з керівництва відділу (начальник і 2 заступники), секретаріату і 9-ти відділень, які забезпечували оперативне обслуговування частин і установ округу. До штату ОВ ХВО і 5-го відділу УДБ УНКВС по Харківській області (40 штатних посад) входили керівництво (начальник – за сумісництвом заступник начальника УНКВС, заступник і помічник начальника відділу), секретаріат і 7 відділень [8, арк. 282, 289–291].

Затверджені штати 5-х відділів УДБ УНКВС налічували: по Київській області – 27 штатних посад (начальник, заступник і помічник начальника відділу, секретаріат і 3 відділення – 1-ше (контроль за спеціальними частинами і військами НКВС і РСМ), 2-ге – (контроль за бригадами протиповітряної оборони (ППО), Осоавіахімом і стаціонарними частинами), 3-тє (керівництво периферією і робота по області); по Вінницькій області – 18 штатних посад (начальник і заступник начальника відділу, секретаріат, 2 відділення – 1-ше (контроль за місцевим гарнізоном) і 2-ге (керівництво периферією); по Одеській області – 12 штатних посад (начальник і помічник начальника відділу, 7 посад оперуповноважених, 2 посади помічника оперуповноваженого і машиністка); по Дніпропетровській області – 8 штатних посад (начальник відділу, 5 посад оперуповноважених, помічник оперуповноваженого і машиністка); по Донецькій області – 7 штатних посад (начальник відділу, 4 посади оперуповноважених, 2 посади помічника оперуповноваженого); по Чернігівській області – 7 штатних посад (робота по Осоавіахіму, по начальницькому складу запасу, керівництво воєнною роботою по області); по Молдавській АРСР – 5 штатних посад (обслуговування укріпрайону 54, місцевого гарнізону, начальницького складу запасу, Осоавіахіму) [8, арк. 285–286, 298–299, 296, 293–294, 302, 304, 306].

Згідно з циркуляром 5-го відділу ГУДБ НКВС СРСР № 84 “Про оперативні заходи в системі мобілізаційних апаратів, військкоматах, навчальних центрах” від 15 вересня 1937 р. всім наркомнам внутрішніх справ республік, начальникам УНКВС, начальникам ОВ округів, флотів, флотилій, корпусів, дивізій, бригад, начальникам прикордонних загонів НКВС і начальникам міськвідділів НКВС пропонувалось провести перевірку особового складу мобілізаційних органів, районних військкоматів, навчальних центрів з перепідготовки начальницького

складу запасу на предмет виявлення “антирадянського, шпигунського, а також підозрілого по шпигунству елементу” та здійснити арешти цих осіб в рамках наказів НКВС СРСР щодо поляків і німців. Мала бути проведена перевірка обліку та зберігання секретних і мобілізаційних документів у мобілізаційних органах, посилено агентурну діяльність в напрямку виявлення можливих порушень. До 1 жовтня 1937 р. у 5-й відділ ГУДБ НКВС СРСР треба було подати звіти про стан навчальних центрів і мобілізаційних округів, про роботу серед начальницького складу запасу РСЧА, про правильність ведення військового обліку, про “викриті” справи щодо “військової змови, шпигунства та підривної шкідницької діяльності”, про стан агентури в мобілізаційних установах [9, арк. 169–172].

На подальшу репресивну діяльність проти військовослужбовців був спрямований циркуляр 5-го відділу ГУДБ НКВС СРСР № 147 “Про оперативні заходи по боротьбі з диверсією на військових складах РСЧА” від 21 листопада 1937 р. [9, арк. 183–193]. У ньому, зокрема, зазначалось, що 5-м відділом УДБ НКВС УРСР були викриті “шпигунські, диверсійні, шкідницькі групи” в артилерійському відділі штабу КВО та на військових складах № 27, 29, 72 ХВО і № 63 і 64 КВО. Всього було заарештовано 67 осіб. Для подальшої ліквідації “ворогів народу” передбачалось провести на всіх військових складах перевірку агентурно-інформаторської мережі на предмет благонадійності та працездатності. Політично неблагонадійну, а також “бездіяльну” агентуру, яка не надавала необхідної інформації про “шпигунство, диверсії та шкідництво” пропонувалось заарештовувати. ОВ були орієнтовані на проведення агентурної перевірки особового складу військових складів, “агентурне висвітлення” населення, яке проживало на прилеглий території, розслідування випадків порушення техніки безпеки на складах з точки зору можливих диверсій та здійснення нагляду за їх технічним станом та протипожежною безпекою.

Відповідно до наказу НКВС СРСР № 00362 від 9 червня 1938 р. ГУДБ було ліквідоване. ОВ військових округів і флотів набули самостійного статусу. 5-ті відділи УДБ територіальних органів були розформовані, а ОВ військових з'єднань виведені з підпорядкування місцевих органів НКВС. Керівництво органами військової контррозвідки передавалось 2-му Управлінню (Управлінню ОВ) НКВС СРСР, а з вересня 1938 р., після відновлення ГУДБ у складі НКВС СРСР – 4-му відділу (ОВ) 1-го управління ГУДБ НКВС СРСР.

2-ге Управління функціонувало у складі 6 відділів. 1-й відділ здійснював контррозвідувальну роботу в повітряних силах РСЧА, 2-й – в автобронетанкових і технічних військах, 3-й – у піхотних, кавалерійських і артилерійських частинах РСЧА, 4-й – у воєнно-морських силах, 5-й – у штабних службах, у військах ППО, зв'язку, в Розвідуправлінні РСЧА, у фінансовій службі та службі постачання РСЧА. На 6-й відділ 2-го Управління покладалось здійснення арештів, обшуків, зовнішнього спостереження та “оперативної установки”.

Згідно з наказом НКВС СРСР № 00539 від 20 серпня 1938 р. кількість відділів 2-го Управління було збільшено до 7 і здійснено перерозподіл та деяке розширення функцій [5, с. 49]. Зокрема, це супроводжувалось зміною нумерації й створенням окремого відділу, на який покладалось обслуговування прикордонних, внутрішніх і залізничних військ.

Важливу роль у закріпленні юридичного статусу органів військової контррозвідки відіграв наказ НКВС СРСР № 0032 “Про роботу особливих відділів НКВС Союзу РСР” від 14 січня 1939 р. [10, арк. 146]. Він визначав, що на ОВ НКВС СРСР покладаються спеціальні задачі по боротьбі з “контрреволюцією,

шпигунством, диверсією, шкідництвом і антирадянськими проявами” в РСЧА, ВМФ, прикордонних і внутрішніх військах НКВС. Для виконання цих задач ОВ надавалось право організації агентурно-інформаторського апарату в армії, на флоті та серед цивільного населення, яке має безпосередній контакт з військовими частинами, установами, органами забезпечення та окремими військовослужбовцями. ОВ дозволялось вести слідство, обшуки, арешти та виїмки у справах про “контрреволюцію”, шпигунство, диверсію, “зраду батьківщині”, “шкідництво” в РСЧА, ВМФ, військах НКВС і серед зазначеної вище категорії цивільного населення.

Організаційна структура органів військової контррозвідки мала відповідати побудові армії та флоту. ОВ ГУДБ НКВС СРСР здійснював оперативне обслуговування центральних апаратів НКО, Народного комісаріату військово-морських сил (НКВМФ) і Головного управління прикордонних і внутрішніх військ НКВС СРСР. У місцях дислокування управлінь військових округів, окремих армій і флотів створювались ОВ цих структур, підпорядковані ОВ ГУДБ НКВС СРСР, а при армійських групах, корпусах, флотиліях, дивізіях, бригадах, укріплених районах, при військових навчальних закладах, складах й інших великих військових об'єктах – ОВ, особвідділення, особливі групи, уповноважені, які підпорядковувались ОВ військових округів, армій і флотів.

Наказ № 0032 значно посилив вплив військового відомства на органи військової контррозвідки. Так, була введена норма, згідно з якою арешти військовослужбовців мали погоджуватись ОВ з відповідними військовими структурами, рядового і молодшого начальницького складу РСЧА – з військовими радами округів, середнього, старшого і вищого командного та начальницького складу РСЧА – з наркомом оборони СРСР.

До того ж призначення начальника ОВ ГУДБ НКВС СРСР і начальників ОВ округів, армій, корпусів, дивізій і бригад здійснювалось наркомом внутрішніх справ СРСР за погодженням з наркомом оборони СРСР, а оперуповноважених ОВ при полках, військових навчальних закладах і складах за погодженням з військовими радами округів.

Органи військової контррозвідки були зобов'язані інформувати керівництво НКО СРСР, військові ради та командирів і комісарів військових з'єднань, частин, установ і закладів щодо недоліків у стані армії та наявності компрометуючих матеріалів на військовослужбовців, особливо представників начальницького складу. Начальники ОВ корпусів, дивізій і бригад були включені до складу воєно-політичних нарад і мали інформувати останні про недоліки в “політико-моральному” стані, бойовій підготовці та забезпеченні військових частин. Такий порядок взаємовідносин ОВ запроваджувався також з органами та підрозділами НКВМФ СРСР.

Наказ НКВС СРСР № 00106 “Про порядок обслуговування воєнізованих організацій” від 1 лютого 1939 р. [11, арк. 94] уточнив організацію здійснення “оперативно-чекістського” обслуговування органами військової контррозвідки територіальних військових комісаріатів, начальницького складу запасу РСЧА, Осоавіахіму, міліції, пожежної охорони, ППО та деякою мірою зміцнив їх контакти з територіальними органами державної безпеки.

Для забезпечення вказаної роботи в ОВ НКВС військових округів створювались відділення з обслуговування воєнізованих організацій. При республіканських НКВС і УНКВС країв і областей, де не було дислокації ОВ НКВС військових округів, формувались 4-ті відділення або групи УДБ ОВ НКВС відповідного військового округу, які в оперативному та адміністративному

відношенні підпорядковувалися останньому, а в фінансово-господарських питаннях, в питаннях забезпечення тюремними приміщеннями перебували на утриманні відповідних республіканських НКВС і УНКВС.

Особвідділенням та особливим групам УДБ ОВ НКВС військового округу при республіканських НКВС і УНКВС країв і областей дозволявся прямий контакт з питань оперативної діяльності з територіальними органами державної безпеки в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Листування з органами НКВС іншої республіки, краю чи області могло здійснюватись тільки через ОВ військового округу.

Невдовзі наказом НКВС СРСР № 215 “Про працівників особливих відділів армій і округів” від 4 лютого 1939 р. були здійснені призначення керівництва ОВ КОВО і ХВО. Начальником ОВ КОВО було затверджено М.О. Осетрова, начальником ОВ ХВО – О.М. Белянова [11, арк. 95].

Згідно з наказом НКВС СРСР № 001436 від 26 листопада 1939 р. [11, арк. 147–150] до компетенції органів військової контррозвідки було віднесено організацію агентурно-оперативного контролю за порядком правильного зберігання, обліку та використання отруйних речовин в частинах, установах, на підприємствах НКО та НКВМФ СРСР. Цей порядок визначався “Положенням про відпускання, зберігання, використання сильнодіючих отруйних речовин в Народному комісаріаті оборони СРСР”, яке було введено в дію наказом НКО СРСР № 183 від 1 жовтня 1939 р. на підставі Постанови РНК СРСР № 78 “Про порядок виробництва, збуту та відпускання, зберігання та перевезення сильнодіючих отруйних речовин” від 26 січня 1938 р.

З початком Другої світової війни в межах УРСР збільшилась кількість військових округів, а існуючі зазнали змін. 11 жовтня 1939 р. було сформовано Одеській військовий округ, а 23 листопада 1939 р. згідно з наказом НКВС СРСР № 001431 ОВ НКВС округу. В період входження військ РСЧА в Західну Україну наказом НКВС СРСР № 001381 від 13 листопада 1939 р. ОВ НКВС Київського особливого військового округу (КОВО) був перетворений в ОВ НКВС Українського фронту. Однак вже 29 листопада 1939 р. згідно з наказом НКВС СРСР № 001443 його знову перейменували в ОВ КОВО [4, с. 118, 119].

Незначні зміни в штати ОВ НКВС КОВО та ОВ НКВС Одеського військового округу були внесені наказом НКВС СРСР № 0065 “Про організаційно-штатні зміни місцевих органів НКВС” від 16 січня 1940 р. [12, арк. 53–53 зв.]

Отже, радянські органи військової контррозвідки в Україні мали специфіку юридичного статусу, яка була зумовлена як функціональними аспектами їх розвитку, так і особливостями організаційно-структурної побудови та підпорядкованості. До початку 1930-х рр. органи військової контррозвідки перебували під контролем місцевих територіальних органів державної безпеки та здійснювали виключно функції контррозвідувального забезпечення військових частин і установ. Певний, але суто формальний вплив на органи військової контррозвідки, мало також військове відомство.

У 1930 р. відбулось злиття військової та цивільної (політичної) контррозвідки з домінуванням останньої та поширенням юрисдикції новостворених ОВ як на військову сферу, так і на цивільні об'єкти. Це забезпечило повне усунення військового відомства від впливу на агентурно-оперативну діяльність військової контррозвідки.

З другої половини 1930-х рр. органи військової контррозвідки зазнали як функціональних, так і структурних змін. ОВ зосередились на контррозвідувальній діяльності в збройних силах й інших військових формуваннях, були виведені з

підпорядкування територіальних органів державної безпеки на місцях і утворили відокремлену централізовану структуру в системі НКВС СРСР. Посилилась взаємодія органів військової контррозвідки з НКО і НКВМФ, з військовим командуванням військових округів, військових з'єднань і частин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Божко О.* Особливі відділи в системі органів державної безпеки 1918–1946 рр. З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 2000. № 2/4 (13/15). С. 337–361. 2001. № 2. С. 281–315.
2. *Пилитчук В.Г.* Військова контррозвідка: організаційно-правове забезпечення її становлення в УСРР (1917–1922 рр.) : монографія. Київ: НА СБ України, 2002. 170 с.
3. *Лубянка.* ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–КГБ. 1917–1960: справочник / сост. А.И Кокурин, Н.В. Петров. Москва: Изд. МФД, 1997. 352 с.
4. *Петров Н.В.* Кто руководил органами госбезопасности. 1941–1954: справочник. Москва: О-во “Мемориал”; “Звенья”, 2010. 1008 с.
5. *Петров Н.В., Скоркин К.В.* Кто руководил НКВД, 1934–1941: справочник / под. ред. Н.Г. Охотина, А.Б. Рогинского. Москва: Звенья, 1999. 504 с.
6. *Окіпнюк В.Т.* Органи державної безпеки УРСР (1922–1941 рр.): історико-правове дослідження: монографія. Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2017. 390 с.
7. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 9. Спр. 3 (СРСР).
8. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 9. Спр. 7 (УРСР).
9. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 9. Спр. 7 (СРСР).
10. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 9. Спр. 5 (СРСР).
11. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 9. Спр. 10 (СРСР).
12. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 9. Спр. 15 (СРСР).

Отримано 14.11.2017